

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING SHOIR VA DAVLAT ARBOBI SIFATIDA FAOLIYATI

Xudoyberdiev Mashhurbek Mamirjonovich

Podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi, 1-bosqich tinglovchisi

Аннотация: Ushbu maqolada o'zbek halqining fahri bo'lgan ajdodimiz Zahiriddin Muhammad Boburning davlat arbobi va asosan shoir sifatida ijodiy faoliyati haqida so'z yuritilgan hamda uning hayotiga tegishli bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlar yoritib o'tilgan.

Калит so'zlar: tarix, adabiy meros, ijod, shoir, g'azal, ruboiy, devon, bayt.

Аннотация: В данной статье ведется речь о государственной, и в основном о творческой деятельности Захириддина Мухаммада Бабур, гордости узбекского народа и нашего предка, а также приводится дополнительная информация по данной тематике.

Ключевые слова: история, литературное наследие, творчество, поэт, газель, диван (*сборник стихотворений одного поэта*), бейт.

Abstract: In given article written about governing a state and in basic about poetry, and lyric poetry creative activity of the Zahiriddin Muhammad Babur, pride of the Uzbek people and our ancestor, and also resulted the additional information on the given subjects.

Key words: history, literary heritage, creativity, poet, lyric poetry, divan (the collection of poems of one poet), strophe.

Zahiriddin Muhammad Jaloliddin Bobur 47 yil hayoti mobaynida bizga boy adabiy va ilmiy meros qoldirgan. Uning qalamiga mansub bo'lgan, dunyoda mashhur va e'tirof etilgan "Boburnoma", boshqa o'ziga xos va go'zal lirik g'azallar, ruboiylar, musulmon qonununshunosligi bo'yicha "Mubayyin" asari, poetika ya'ni poeziya nazariyasi mavzusidagi "Aruz risolasi", musiqa, harbiy sa'nat bo'yicha asarlari hamda "Xatt-i Boburi" maxsus alifbosi to'g'risidagi kitobidir.

Ma'lumki, Boburning o'z guvoxligiga ko'ra, davlat boshqaruvini o'spirinligidan boshlagan va shuni alohida ta'kidlash jozki shoir sifatida ham ijodiy faoliyatini olib borgan.

Darhaqiqat, shoir sifatida ijodini hamisha navqiron Samarqandni ikkinchi marta egallagan vaqtda boshlangan: "O'sha fursatlarda birorikkirar bayt aytur edim", deb yozgan edi u. Bobur Samarqanddaligining ilk oylarida Alisher Navoiy tashabbusi bilan ular o'rtasida yozishma boshlanadi. Bobur atrofida ijodkorlar to'plana boshlashi ham

shu yillarga to'g'ri keladi. Jumladan, Binoiy, Abulbaraka va Bobur o'rtasidagi ruboiy mushoirasi Samarqanddagi qizg'in adabiy hayotdan darak beradi. Umuman, davlat arbobi va ko'p vaqti jangu jadallarda o'tgan sarkarda sifatida ijtimoiy faoliyatining eng qizg'in davrida ham, shaxsiy hayoti va davlati nihoyatda murakkab va xatarli sharoitda qolgan chog'larida ham Bobur ijodiy ishga vaqt topa bilgan, ilm, san'at va ijod ahlini o'z atrofiga to'plab, homiylik qilgan, ularni rag'batlantirgan.

O'tmish adabiyot va tarix, musiqa va san'atdan yaxshi xabardor bo'lgan, diniy ta'limotga chin ixlos qo'ygan Bobur har doim olimu fozillar davrasida bo'ldi, xususan ijod ahliga, kasbu hunar sohiblariga samimiy ehtirom ko'rgazib homiylik qildi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirib turdi. Ijod va san'at ahliga bunday mehrlil munosabat aslo bejiz bo'lmagan. Bobur tabiatan ijodkor edi. Yigitlik yillaridan boshlab to umrining oxirigacha samarali ijodiy ish bilan shug'ullandi, har qanday sharoit va vaziyatlarda ham ijoddan to'xtamadi, natijada, har jihatdan muhim boy ilmiy va adabiy meros qoldirdi.

Boburning Ijodi. Bobur 18-19 yoshlarida ruboiy va g'azallar yoza boshlagan. Uning "Topmadim" radifli g'azali va "Yod etmas emish kishini g'urbatda kishi" misrasi bilan boshlanuvchi ruboiysi o'sha yillardagi hayoti bilan bog'liq. Boburning ulkan san'atkorligi shundaki, shaxsiy kechinmalarini jiddiy umumlashma darajasiga ko'tara oladi va natijada asarlarida olg'a surilgan g'oyalar umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tariladi. Bobur ijodida, xususan, she'riyatida kindik qoni to'kilgan ona yurtini dildildan qo'msash, uning tuprog'iga talpinish, g'ariblik azoblaridan o'tli hasrat, yoru diyor soginchi va visol ilinji, takdir zarbalari va turmush uqubatlari, zamona noso'zliklaridan nola badiiy tahlil etiladi.

Bobur ijodida ishq-muhabbat, sevgi-sadoqat, visol va hijron mavzusi ham salmoqli o'rin tutadi. Uning g'azal va ruboiylarida, tuyuq va masnaviylarida ma'shuqaning maftunkor go'zalligi, beqiyos husnu latofati, sharqona odobu axloqi, nozu karashmasi yengil va o'ynoqi, musiqiy va ravon misralarda katta mahorat bilan tarannum etiladi. Boburning uz she'riy asarlarini to'plab, devon holiga keltirgan sanani ko'rsatuvchi aniq tarixiy ma'lumotlar ma'lum emas. Ammo "Boburnoma"ning 1518 – 19-yillar voqealari bayoniga bag'ishlangan faslida Bobur devonini Kobuldan Samarqandga yuborganligi to'g'risida so'z boradi. Demak, shu yillarda uning devoniga tartib berilgan va mazkur devon Movarounnahrda ham tarqalgan.

Hozirda uning 119 g'azali, bir masnu she'ri, 209 ruboiysi, 10 dan optiq tuyuq va qit'alari, 50 dan ortiq muammo va 60 dan ziyod fardlari aniqlangan. Devoni tarkibida umumiy hajmi 270 baytdan iborat 8 masnaviy ham o'rin olgan.

Hindistonni egallash – Bobur ijodiga yangi ilxom baxsh etishi. 1519-yil bahoriga kelib Bobur Hindistonni zabt etish rejalarini amalga oshirishga kirishadi va keyingi 5-6 yil davomida bir necha yurishlar uyushtiradi.

Nihoyat, 1526-yil aprelda Panipatda asosiy raqibi, Dehli sultoni Ibrohim Lo'diyning yuz ming kishilik qo'shinini 12 minglik askari bilan tormor qiladi hamda Dehlini egallaydi.

Oradan ko'p o'tmay, ikkinchi yirik hind sarkardasi Rano Sango ustidan ham zafar qozonib, Shimoliy Hindistonning Bengaliyagacha bo'lgan qismini o'ziga bo'ysundiradi.

Agrani o'ziga poytaxt sifatida tanlagan Bobur katta qurilish va obodonchilik ishlarini boshlab yuboradi. Shu tariqa Bobur Hindistonda uch yarim asrga yaqin hukm surgan qudratli boburiylar sulolasiga asos soladi.

Hindiston ravnaqi uchun qo'shgan hissasi. Bobur Hindistonda ham, xuddi Afg'onistonda bo'lganidek, ko'plab ijtimoiy xayrli ishlarni amalga oshirdi, mamlakat taraqqiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Tarqoqlik va parokandalikka, o'zaro ichki nizo, qirg'inlarga barham berib, viloyatlarni birlashtirdi, markazlashgan davlatni mustahkamlash va yurtni obodonlashtirishga, ilmu hunar va dehqonchilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Qurilish ishlariga boshchilik qildi.

"Mubayyin" asari 1521-yil Hindistonga yurishlari davrida Bobur "Mubayyin" asarini yaratdi. Masnaviy tarzida yozilgan, islom huquqshunosligi va shariat aqidalariga bag'ishlangan bu asarda Movarounnahr va Hindistonga oid o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bo'yicha qiziqarli ma'lumotlar ham jamlangan. Valiahd Humoyun va Komron Mirzolarga dasturulamal sifatida mo'ljallangan "Mubayyin"da, ayni zamonda, namoz, zakot va haj ziyorati to'g'risida ham shar'iy mezonlar bayon qilingan. Shu yillarda Bobur Sharq she'riyatining asosiy masalalaridan biri aruz vazni, uning nazariyasi va amaliyotiga oid ilmiy risolasini yakunlaydi. Bobur nomini dunyoga mashhur qilgan shoh asari "Boburnoma" ustidagi ijodiy ishini 1518-19-yillarda boshlagan. Boburning yuqorida keltirilgan asarlaridan tashqari, "Xatti Boburiy", shuningdek musiqa san'ati va harb ishlariga maxsus bag'ishlangan qator risolalari ham bo'lgan. Ammo keyingi ikki asar matni hanuz topilgan emas. "Xatti Boburiy"da muallif arab alifbosini tahrir etib, yozuvni soddalashtirish va osonlashtirish maqsadida uni turkiy til va talaffuz mezonlariga moslashtirgan.

Boburning zaharlanishi.1526-yil 21-dekabrda Boburga qarshi suiqasd uyushtiriladi. Mahv etilgan Ibrohim Lo'diyning onasi oshpazlar bilan til biriktirib, uning ovqatiga zahar qo'shtiradi. Shuning asoratimi yoki ko'p yillik mashaqqatli va qo'nimsiz hayot ta'sirimi, har holda keyingi yillarda Bobur tez-tez kasalga chalinib turadi.1527-yil oktabrida Bobur yana xastalikka uchragach, umrining oxirlab qolganini his etadi. Shunda Bobur o'zi e'tiqod qo'ygan Xoja Ahror Valiy ruhidan najot tilab, ixlos bilan uning nasrda bitilgan "Volidiya" asarini she'riy tarjima qiladi. Boburning mohir tarjimon sifatidagi qobiliyati namoyon bo'lgan 243 baytli bu asar katta ijodiy ilhom bilan juda qisqa muddatda yakunlangan. Boburning o'z e'tiroficha, tarjima tugashi hamonoq batamom sog'ayib ketgan.

Bu yillarda u “Boburnoma” fasllari ustida ishlashni davom ettirdi, yangi-yangi gʻazal-ruboiylar yaratdi, oʻz iborasi bilan aytganda, “Hindistongʻa kelgali aytqon ashʻorni” tartibga solib, shuningdek, “Volidiya” tarjimasini, “Xatti Boburiy” bilan bitilgan namuna va qitʻalarni Movarounnahr va Afgʻonistonga, Xumoyun, Xoja Kalon, Hindol va boshqalarga yubordi. Humoyun Mirzoga atalgan ijtimoiy-axloqiy masalalarni tahlil etuvchi mashhur maktubi ham Bobur ijodiy faoliyatining yorqin qirralaridan biri boʻldi.

Bir necha muddat oldin podsholikni Humoyunga topshirgan Bobur 47 yoshida oʻzi asos solgan saltanat poytaxti Agrada vafot etdi va oʻsha yerda dafn etildi, keyinchalik (1539), vasiyatiga muvofiq xoki Kobulga keltirilib, oʻzi bunyod ettirgan “Bogʻi Bobur”ga qoʻyildi.

Ilgaridan Oʻzbekiston va xorijiy davlatlarda Boburning dunyoga taniqli boʻlgan quyidagi asarlar nashr qilingan: Bobur. Tanlangan asarlar. -T.: 1958; Bobur. Asarlar. Uch jildlik. -T.: Fan, 1965-66; Bobur. Boburnoma. -T.: 1960, 1989; Bobur. Muxtasar. Toshkent, 1971; Babur. Traktat ob aruze (rodg. I.Steblevoy). - M.:1972; Bobur. Devon. -T.: Fan. 1994; Bobur. Mubayyin. - T.: 2001.

Mustaqillik yillarida Bobur yodi. Bobur Oʻzbekiston mustaqillikka erishgandan soʻng oʻz yurtida haqiqiy qadr-qimmat topdi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga koʻra 1993-yilda Bobur tavalludining 510 yilligi tantanali nishonlandi. Andijon shahrida Bobur nomida unt, teatr, kutubxona, milliy bogʻ (“Bogʻi Bobur”) bor. Bobur milliy bogʻi majmuasida “Bobur va jahon madaniyati” muzeyi, shoirning ramziy qabr maqbarasi bunyod etilgan. Shahar markazida (muallifi Ravshan Mirtojiev) va Bobur bogʻidagi yodgorlik majmuida (muallifi Qodirjon Salohiddinov) shoirga haykal oʻrnatildi. Andijondagi markaziy koʻchalardan biriga, shuningdek Toshkentdagi istirohat bogʻi va koʻchaga, Andijon viloyati, Xonobod shahridagi istirohat bogʻiga Bobur nomi berildi. Oʻzbekiston Fanlar akademiyasining Bobur nomidagi medali taʻsis etildi. Sharqshunos olim Ubaydulla Karimov bu medalning birinchi sovrindori boʻldi.

Yuqorida taʻkidlaganlardan kelib chiqib shularni xulosa qilish joiz deb bilaman.

Bobur ijodini oʻrganish 1958-yil yoʻlga quilgan. Bu yili Toshkentda katta ilmiy anjuman tashkil qilingan. Sharof Rashidov Bobur ijodini oʻrganish uchun alohida eʻtibor qilgan. Bobur asarlari nashr qilingan va Hamid Sulaymonov Bobur miniatyuralirining nusxalarini xorijdan olib kelib nashr qilgan. Sharqshunos Sabohat Azimjonova Bobur xayoti va tarixi toʻgrisida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan va fundamental monografiy nashr qilgan.

Bobur nafaqat buyuk sarkarda, shoh balki buyuk shoir boʻlgan. Bobur haqida oʻzbek xalq yozuvchisi Pirmqul Qodirov “Yulduzli tunlar” asarini yozgan. Bu asar aynan Boburning yoshligidan to vafot etgunga qadar voqealirini oʻz ichiga qamrab oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005).
2. "Bobur" O'zME. B-harfi (Birinchi jild). Toshkent, 2000-yil.
3. Bobur asarlari, O'zLib kutubxonasi.
4. "Boburnoma", O'zLib kutubxonasi.
5. Низомиддинов Н.Ф. Буюк Бобурийлар тарихи. Монография / Н.Ф. Низомиддинов – Т.: Фан ва технология, 2012. – 516 б.
6. Негматов Б. Ўзбекистонда ҳарбий ишлар тарихидан лавҳалар. Рисола. Фалсафа ва ҳуқуқ институти. / Б. Негматов. – Т.: 2010.